

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LIMBI ROMANICE

**CRONOTOPUL ÎN SCRITURA ONIRICĂ
A PROZATOAREI**

MARGUERITE YOURCENAR

Rezumat teză de doctorat

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC
Prof. univ.dr.Yvonne GOGA

DOCTORAND
Cristiana TEȘCULĂ
(căs. BULGARU)

CLUJ-NAPOCA

2012

1. Cuprinsul lucrării

INTRODUCERE	6
-------------------	---

PARTEA ÎNTÂI COORDONATA ONIRICĂ A PROZEI SCRITOAREI MARGUERITE YOURCENAR

Cap.I	Pentru o teorie yourcenariană a visului	16
1.1.	<i>Les Songes et les Sorts</i> sau concepția onirică a lui Marguerite Yourcenar.....	16
1.2.	<i>Les Songes et les Sorts</i> – « Memorii de viață onirică » sau « raport asupra unor aventuri nocturne autentificate »	18
1.3.	O teorie onirică dublată de o istorie literară și extra-literară a visului	20
1.4.	O tentativă de definire a visului – punctul de vedere al lui Yourcenar și cel al psihologiei cognitive	28
Cap. II	Formele visului și semnificația lor pentru scriitoare.....	37
2.1.	« La maison brûlée » și formula visului « liric sau halucinat ».....	38
2.2.	« Le rêve du 4 à 5 juin 1979 » și formula visului « comentat»	42
2.3.	Visele telegrafice din <i>L'Œuvre au Noir</i> și <i>Mémoires d'Hadrien</i>	46
2.3.1.	Visele din <i>L'Œuvre au Noir</i>	50
2.3.2.	Ultimele vise ale împăratului Hadrien	54
2.4.	Visul profetic din nuvela <i>Une belle matinée</i>	57
2.4.1.	Cele șapte acte ale visului	64
2.4.2	Visul lui Lazare – ghid al actorului debutant	71
Cap. III	Formele visului diurn din romanul « Denier du rêve »	78
3.1	« Iluzia voluntară » și visul-reverie	80
3.2.	Visul diurn al lui Marguerite Yourcenar între visul treaz al psihanalizei și reveria bachelardiană	92

PARTEA A DOUA
TIPOLOGIA CRONOTOPULUI ONIRIC YOURCENARIAN

Cap. IV	Construcțiile onirice centrate pe aventură. Formele cronotopului aventurii	105
4.1.1.	Cronotopul drumului	105
4.1.2.	Cronotopul întâlnirii	113
a.	Întâlnirea cu un animal nobil	114
b.	Întâlnirea cu semenii	118
c.	Întâlnirea cu divinitatea	124
d.	Întâlnirea cu sinele	129
4.1.3.	Cronotopul claustrării	134
4.2.	Valorizarea spațiului în « raportul asupra unor aventuri nocturne autentificate »	146
a.	Peisajul natural	146
b.	Peisajul construit	154
c.	Biserica și catedrala	162
d.	Teatrul și cinematograful	167
e.	Închisoarea și cușca	173
4.3.	Fațetele timpului în « raportul asupra unor aventuri nocturne autentificate »	177
4.3.1.	Timpul exterior scenariului	178
a.	Timpul uman și timpul istoric	178
b.	Timpul genezei visului sau reveriei	185
4.3.2.	Timpul interior al scenariului	192
a.	Timpul scriiturii	192
b.	Timpul aventurii și potențialul său estetic	196
Cap.V	Construcțiile onirice sub semnul devenirii	213
5.1	Formele cronotopului devenirii	215
5.1.1.	Cronotopul întoarcerii la origini	216
a.	Întorcerea la mamă	218
b.	Pelerinajul la locurile copilăriei	222

5.1.2. Cronotopul crizei amoroase.....	232
5.1.3. Cronotopul îmbătrânirii	241
5.1.4 Cronotopul trecerii în lumea de dincolo	250
5.2 Valorizarea spațiului în « Memoriile de viață onirică ».....	258
a.Camera, loc abstract, paradis sau infern al intimității	259
b. Casa	264
5.3. Valorizarea timpului în « Memoriile de viață onirică ».....	267
a. Trecutul regretat	271
b. Prezentul dezamăgitor	273
c. Viitorul – sursă de neliniști	277
Cap. VI Concluzii. De la cronotopul oniric la crearea unui nou gen al literaturii onirice, « le rêve lyrique ou halluciné »	280
BIBLIOGRAFIE	286

2. Cuvinte-cheie

vis liric sau halucinat, vis comentat, vis de personaj, reverie, iluzie voluntară, cronotop romanesc, cronotop oniric, hibridare, poem în proză, transcriere onirică

3. Rezumat

Visătoare de calibru, transcriptor și teoretician al unui categorii originale din sfera oniricului nocturn, așa-numitul « rêve lyrique ou halluciné », Marguerite Yourcenar este în același timp un scriitor interesat de vis. În prefața culegerii sale de transcrieri onirice din 1938, *Les Songes et les Sorts*, ea se înscrie într-o istorie literară a visului, reconstituită de ea însăși, având drept repere principale, între altele, Antichitatea greacă, Clasicismul și Suprarealismul. Scrierile sale din anii '30, în special al *Les Songes et les Sorts*, atribuie

visului un rol multiplu, perpetuat de altfel în perioadele ulterioare ale creației sale, atât în sfera ficțiunii, cât și în cea autobiografică: simplă temă literară, la fel ca dragostea moartea sau boala, instrument de investigație discretă a interiorității, alături de mit și legendă, referință estetică de primă valoare, în concurență cu analogia artistică sau geografică, tip particular de scriitură, ale cărei mărci amintesc de poemul în proză (prin substanța vizuală, ruptura, neterminarea, digresiunile teoretice, deschiderile lirice) sau de romanul de aventuri (prin densitatea evenimentelor, dinamismul, atmosfera fabuloasă sau terifiantă).

Cu toate acestea, puțini cititori cunosc aceste ipostaze ale scriitoarei Marguerite Yourcenar, care, de altfel, au interesat în mică măsură și critica. În imensa bibliografie consacrată acestei autoare, un număr restrâns de studii se referă la problema visului și la culegerea *Les Songes et les Sorts*. Amintim câteva dintre ele, care ne-au inspirat în alegerea visului yourcenarian ca temă de cercetare, sugerându-ne și câteva piste de urmat, cum ar fi folosirea unei grile extraliterare în descrierea visului, alegerea unei perspective globale asupra visului la această autoare, și nu cantonarea exclusiv în visul personal, identificarea corespondențelor tematice și formale între *Les Songes et les Sorts* și alte texte yourcenariene, identificarea unui nou gen al literaturii onirice în așa numitul « rêve lyrique ou halluciné » : Carmen Ana Pont - *Yeux ouverts, yeux fermés: la poétique du rêve dans l'œuvre de Marguerite Yourcenar* (1994), Maria Cavazzuti - « *Les Songes et les Sorts* : mythologie du moi, miroir de l'universalité », Patricia De Feyter - « Le rêve, ce grand architecte », etc. Categoria visului diurn ilustrată în romanul *Denier du rêve* nu a suscitat nici ea atenția criticii, chiar dacă romanul a făcut obiectul unor analize multiple, inclusiv a unui colocviu internațional în 2003.

Acestor cercetări asupra visului la Marguerite Yourcenar dorim să le adăugăm o abordare inedită, care ia în calcul și sfera oniricului diurn, explorată în romanul susmenționat. Astfel, ne propunem să reîntregim universul oniric yourcenarian, analizând visele personale pretins autentice ale scriitoarei, din anii '30 și din anii '60-'70, dar și visele atribuite unor personaje de ficțiune, Hadrien, Zénon și Lazare, protagoniștii romanelor *Mémoires d'Hadrien* și *L'Œuvre au Noir*, iar cel din urmă al nuvelei *Une belle matinée*. La acestea se adaugă reveriile și iluziile voluntare ale personajelor din *Denier du rêve*.

Nucleul cercetării noastre este culegerea *Les Songes et les Sorts* care împrumută operei de ficțiune tematica sa, strâns legată de sursele onirice (amintiri personale marcante, personaje dragi, repere culturale și geografice, situații de viață, obsesii general umane), procedeele de transformare suferite (înfrumusețare, răsturnare, corectare), anumite mărci ale

scriiturii (fragmentarea, dinamismul, insistența asupra dimensiunii vizuale, uneori neterminarea, comentariile auctoriale).

Scopul nostru principal este de a identifica formele cronotopului oniric la Marguerite Yourcenar, ceea ce presupune o explorare a ambelor registre ale imaginarului oniric. De aceea am considerat necesară prezentarea prealabilă a corpusului și justificarea alegerii sale, precum și definirea categoriilor onirice studiate (visul personal cu cele două forme ale sale, « le rêve lyrique ou halluciné » și « le rêve commenté », visul de personaj, reveria și iluzia voluntară).

Cronotopul oniric, concept pe care l-am creat după modelul cronotopului românesc definit de Bakhtin în studiul său *Formes du temps et du chronotope dans le roman*, est categoria de formă și conținut care modelează toate aceste tipuri de activitate onirică, atribuindu-le o formă hibridă, ce transgresează barierele generice. Este vorba de poemul în proză în care se regăsesc eseul, romanul de aventuri, autobiografia, romanul biografic. La Marguerite Yourcenar poemul în proză ca suport al visului cunoaște diferite grade de elaborare – cel mai complex corespunde visului personal de tinerețe, « le rêve lyrique ou halluciné », celelalte, inclusiv reveria și iluzia voluntară, sunt variante mai mult sau mai puțin sărăcăcioase ale celui dintâi.

Cercetarea noastră cuprinde două părți: «Coordonata onirică a prozei lui Marguerite Yourcenar» (La veine onirique de la prose de Marguerite Yourcenar) și «Tipologia cronotopului oniric yourcenarian» (Typologie du chronotope onirique yourcenarien). Prima urmărește tema visului în proza acestei autoare, și se deschide prin analiza culegerii de transcrieri personale *Les Songes et les Sorts*, în lumina proiectului auctorial expus în prefața din 1938: transcrierea unor vise strict autentice, interpretabile ca memorii de viață onirică (« Mémoires de ma vie rêvée » sau ca raport al unor aventuri nocturne autentificate (« compte rendu d'aventures nocturnes authentifiées »). Pentru că sunt măturii cu caracter privat, transcrierile nu sunt accesibile cititorului decât cu condiția respectării unui pact al discreției, impus de autoare. Sunt reconstituite apoi teoria onirică a lui Marguerite Yourcenar, centrată pe definiția categoriei numite « rêve lyrique ou hallucinée », căreia îi aparțin cele 22 de transcrieri din ediția 1938, precum și istoria literară și extra-literară a visului, în care autoarea însăși se situează ca visător și explorator al visului. Definiția dată de Yourcenar visului, prea puțin riguroasă și incompletă, este pusă în paralel cu o definiție științifică, în care, de altfel, se regăsesc toate intuițiile teoretice ale scriitoarei. Este vorba despre definiția unui specialist în psihologie cognitivă, Jacques Montangero, interesat și el de vis, ca formă de terapie, nu ca și construcție literară. În cartea sa intitulată *Rêve et cognition*, el descrie structura visului și felul

în care sunt tratate în vis, coordonatele spațio-temporale, oferindu-ne o grilă de interpretare pe care am putut să o folosim și în analiza noastră asupra diferitelor varietăți de cronotop la Marguerite Yourcenar.

Tot în partea întâi a tezei, un amplu capitol este consacrat formelor visului nocturn experimentate de scriitor, cu ilustrări concrete, pe baza cărora am putut diferenția particularitățile de scriitură proprii fiecăreia: « le rêve lyrique ou halluciné » aparținând primei perioade de activitate onirică, « le rêve commenté », propriu senectuții, visele condensate, aproape telegrafice, din romanele *L'Œuvre au Noir* și *Mémoires d'Hadrien*, visul profetic din nuvela *Une belle matinée*, cu teoria sa despre teatru.

Pentru visul diurn în cazul căruia nu exista nici un fel de definiție dată de autoare, am folosit niște modele explicative extraliterare, împrumutate de la Bachelard, precum și două concepte din psihanaliza contemporană, visul treaz controlat (« rêve éveillé dirigé ») și visul treaz liber (« rêve éveillé libre »). Pe baza acestora am identificat structura și mecanismele de transformare a materiei onirice (înfrumusețare și corectare), care permit visului diurn, dar și iluziei voluntare, să-și exercite funcția compensativă.

În ce-a de-a doua parte a cercetării introducem conceptul de cronotop oniric, inspirat de cronotopul romanesc al lui Bakhtine. Acesta constituie centrul de organizare evenimentială al scenariului, o condensare a indicilor spațio-temporali. Cronotopul oniric se plasează la baza unei variante precise a genului oniric, așa-numitul « rêve lyrique ou halluciné », actualizat fie ca scenariu de aventuri, fuziune de elemente împrumutate de la forme romanești canonice (romanul de aventuri, romanul negru, romanul polițist), fie ca scenariu autobiografic, valorizând elemente ce țin de genul autobiografic (memoriile, jurnalul, autobiografia).

Metoda de analiză concepută de Bakhtin și pe care am preluat-o urmărește trei direcții: configurația cronotopului, influența cronotopului asupra subiectului (rolul spațiului și timpului în organizarea subiectului) și asupra imaginii omului propusă de opera respectivă. Ne propunem să arătăm felul în care tipul de cronotop oniric determină genul, sau mai degrabă varianta onirică a genului căruia i-ar aparține transcrierea în care el figurează.

În prima secțiune din partea a doua sunt analizate construcțiile onirice dominate de aventură (vise personale, vise de personaj și reverii). Am identificat aici trei tipuri de cronotop : cronotopul drumului, al întâlnirii și al claustrării. Cel mai fertil este cronotopul drumului care polarizează influențe ale romanului de aventuri și ale notelor de călătorie (dinamism, situații dramatice, personaje periculoase, decoruri diverse, ieșite din comun, dar nu exotice, în sens geografic). Cronotopul întâlnirii generează revelații cu privire la relația

dintre specia umană și natură sau la obsesiile și limitele individului (maternitatea în cazul visătoarei Marguerite Yourcenar, vocația artistică pentru cei doi actori din proza yourcenariană, Lazare din nuvela *Une belle matinée* și Angiola Fides, din romanul *Denier du rêve*). Uneori cronotopul întâlnirii e învăluit în atmosfera terifiantă a romanului polițist, nelipsind enigma și ancheta de detectiv proprii acestui gen. Cronotopul claustrării atribuie scenariilor o compoziție fixă (cauza stării de prizonierat, planul de evadare, eliberarea, urmată uneori de o tentativă de salvare a altui prizonier). Și în acest caz trebuie remarcată influența romanului de aventuri (toposul închisorii, dramatismul situațiilor). Când prizonierul este un animal, cronotopul claustrării repune în discuție raporturile dintre specii, într-o încercare de a repara imaginea generală pesimistă despre om, considerat aproape mereu ca un fel de călău al naturii.

Marca definitorie a cronotopului aventurii este insistența asupra spațiului, nu asupra peripețiilor, așa cum ne-am așteptat, prin raportare la echivalentul său românesc analizat de Bakhtin. Extrem de divers (natural, construit, citadin, rural, etc.), spațiul aventurilor onirice beneficiază de paleta cromatică specializată a timpului, cea de-a patra dimensiune a sa (roșul și rozul sunt ale apusurilor, verdele delicat al începutului de primăvară, etc.). Fac excepție spațiile închise (închisoarea, biserica, cinematograful, teatrul) unde puterea estetizantă a timpului nu se poate manifesta. Se poate spune că în cronotopul aventurii timpul contează mai puțin ca și cadru fabulos al unor peripeții de multe ori neverosimile sau al unor experiențe de turist ce descoperă locuri ieșite din comun. Rolul său fundamental este de a susține descoperirea a ceea ce este unic în spațiului traversat pe parcursul peripețiilor.

Cealaltă secțiune a părții a doua vizează cronotopul devenirii, specific construcțiilor onirice dominate de timpul biografic. Și acest tip de cronotop valorizează tot spațiul, chiar dacă acesta și-a pierdut dimensiunea spectaculoasă. Povestea de viață care se desenează în filigran în visele personale este povestea spațiilor locuite sau (re)vizitate de visătoare la anumite vârste : o cameră abstractă în care are loc nașterea sau agonia, locurile copilăriei (camera, casa și parcul), reconstituite din amintiri de o precizie surprinzătoare, reluate peste ani în tripticul familial *Le labyrinthe du monde*, într-o formă aproape nemodificată, și în sfârșit, o cameră esențializată, concepută ca o scenă de teatru pentru un unic spectacol, criza cuplului. Aceștia li se adaugă două decoruri împrumutate din cronotopul aventurii, aflate în comunicare cu lumea de dincolo : groapa ascunsă sub drumul înzăpezit și orașul labirint. Visătoarea le explorează ca să afle secretele vieții dincolo de mormânt sau ca să-l răpească din Infern pe cel drag, asemeni unui nou Orfeu.

Timpul devenirii este prin excelență organizatorul materiei onirice, impunând o ordine ciclică formelor de cronotop pe care le generează (naștere, maturizare, involuție, disoluție). Astfel, cronotopul întoarcerii la origini reconstituie nașterea și primii ani de viață ai visătoarei, cronotopul crizei amoroase reconstituie tinerețea, prin intermediul unei unice experiențe marcante, iubirea, cronotopul îmbătrânirii urmărește degradarea corpului, sub acțiunea timpului și a bolii, iar cronotopul trecerii în lumea de dincolo figurează momentul virtual al morții, ca formă supremă de cunoaștere sau de sacrificiu de sine (atunci când este vorba de a-l salva pe celălalt).

Construcțiile onirice dominate de devenire se apropie de poemul în prin încărcătura lor lirică, alimentată de atitudinea față de timp și de experiențele traversate la o anumită vârstă (trecutul suscită nostalgia, identificat fiind cu vârsta de aur, în contrast flagrant cu prezentul dezamăgitor, marcat de pierderea dragostei și de degradarea corpului, sau cu viitorul asimilat cu moartea).

Analiza formelor cronotopului devenirii implică o paralelă cu celelalte texte cu caracter autobiografic semnate de Marguerite Yourcenar. *Feux*, jurnalul pasiunii nefericite a influențat culegerea *Les Songes et les Sorts* la nivelul perspectivei asupra dragostei, dar și la nivelul scriiturii (fragmentarea, tilurile, etc.). În *Le Labyrinthe du monde* se regăsesc evocarea onirică a anilor petrecuți la Mont-Noir, dar și a nașterii.

Ultimul capitol al cercetării noastre face bilanțul celor două mari tipuri de cronotop oniric din proza yourcenariană, subliniind pentru fiecare elementele definitorii. Se arată de asemenea felul în care se exercită influența celor două tipuri de cronotop asupra așa-numitului « rêve lyrique ou halluciné », un gen original al literaturii onirice pe care Marguerite Yourcenar îl promovează în prima ediție a culegerii *Les Songes et les Sorts*, dar și asupra celorlalte forme de vis, din proza yourcenariană. Cronotopul aventurii determină alura romanescă a seriei de transcrieri marcate de exotism, suspense și fabulos, în timp ce cronotopul devenirii organizează investigația eului visătoarei în funcție de reperele timpului biografic, folosind două coordonate : particularul și Universalul. Din punct de vedere generic, acest « rêve lyrique ou halluciné » propriu lui Yourcenar se înrudește cu memoriile, prin afirmarea unei duble vocații, de visătoare « lyrique ou hallucinée » și de transcriptor, în locul vocației de memorialist, specifice genului respectiv. Autoarea posedă darul de a visa frumos și o sensibilitate plastică deosebită (« le don de voir » - darul de a vedea, așa cum spune ea în prefața din 1938). Pe de altă parte, ea se află în căutarea unui limbaj nuanțat și suplu, care să-i permită să redea cu fidelitate spectacolul în primul rând vizual al visului. Nu trebuie uitate

ecorurile Istoriei pe care visul le asimilează, precum și poziția de martor adoptată pe alocuri de visătoare, care, rămâne astfel, în felul său propriu, o memorialistă.

De la romanul de aventuri, visul « lyrique ou halluciné » împrumută avalanșa de evenimente, gustul călătoriei și al riscului, de la romanul polițist, enigma de rezolvat, în cadrul unei anchete cu detectiv, iar de la romanul gotic, figura vampirului și recuzita specifică (sicriul).

4. Extras bibliografic

- Bachelard, Gaston, *La poétique de la rêverie*, Paris, P.U.F., 1965.
- Bakhtine, Mikhaïl, « Formes du temps et du chronotope dans le roman », in *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Éd. Gallimard, 1978.
- Cavazzuti, Maria, « *Les Songes et les Sorts : mythologie du moi, miroir de l'universalité* », in M.J. Vazquez de Parga (dir.), *L'universalité dans l'œuvre de Marguerite Yourcenar – Actes du colloque de Tenerife*, 1993, SIEY, Tours, 1994, pp.109-110.
- De Feyter, Patricia « Le rêve, ce grand architecte », in M.J. Vazquez de Parga (dir.), *L'universalité dans l'œuvre de Marguerite Yourcenar – Actes du colloque de Tenerife*, 1993, SIEY, Tours, 1994, pp.101-108.
- Desoille, Robert, *Théorie et pratique du rêve éveillé dirigé*, Genève, Éditions du Mont Blanc, 1961.
- Fowler, Alastair, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*, Oxford, Clarendon Press, 1982, pp.170-174, in *Le genre littéraire*, (textes choisis et présentés par Marielle Macé), Paris, Éd. Flammarion, 2004.
- Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, Paris, Éd. du Seuil, 1975.
- Matei, Horia, *Literatura și fascinația aventurii*, București, Ed. Albatros, 1987.
- Montangero, Jacques, *Rêve et cognition*, Liège, Éd. Mardaga, 1999.
- Pont, Carmen Ana, *Yeux ouverts, yeux fermés: la poétique du rêve dans l'œuvre de Marguerite Yourcenar*, Amsterdam-Atlanta, Rodopi, GA, 1994.
- Romey, Georges, *Rêver pour Renaître*, Paris, Éd. Robert Laffont, 1982.